

**XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI MEMLEKETİNE GELEN
GÖÇMENLERİN SEVK VE İSKÂNLARINDA KARADENİZ
LİMANLARININ ÖNEMİ VE GÖÇMENLERİN YAŞADIKLARI
SIKINTILAR***

Mehmet DEMİRTAŞ**

Öz

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen savaşlar nedeniyle Osmanlı memleketine yüz binlerle ifade edilebilecek sayıda göçmen gelmiş, devlet bunları uygun yerlere sevk ederek yerleştirmiştir. Gelen göçmenlerin önemli bir kısmı deniz yolunu tercih ettiğinden Karadeniz limanlarından önemli oranda istifade edilmiştir. Bu esnada başta Trabzon, Samsun, Sinop ve İnebolu gibi iskân bölgelerine yakın limanlar tercih edilmiştir. Göçmen sayısının artış gösterdiği dönemlerde ayrıca Giresun, Batum, Akçaabat, Fatsa ve Ayancık iskeleleri de kullanılmıştır. Geldikleri limanlarda sevk edilmeyi bekleyen göçmenlerin, kötü beslenme ve salgın hastalıklar başta olmak üzere çeşitli sebeplerle büyük zorluklarla karşılaştıkları ve ciddi sayıda can kabına marûz kaldıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler; Karadeniz Limanları, Hastalık, Göç, Sevk, İskân

**THE IMPORTANCE OF THE BLACK SEA HARBORS DURING THE
CONSIGNMENT AND SETTLEMENT OF IMMIGRANTS THAT MIGRATED TO
THE OTTOMAN LANDS DURING THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
AND THE PROBLEMS THEY ENCOUNTERED**

Abstract

Hundreds of thousands of immigrants migrated to the Ottoman Lands because of the wars of the second half of the XIXth century, and the state consigned and settled these people to the places it found suitable. The Black Sea harbors were utilized substantially as most of the immigrants preferred the sea route to travel. Harbors, which were closer to the settlement areas, including the ones at Trabzon, Samsun, Sinop and İnebolu were preferred during this process. The ports of Giresun, Batum, Akçaabat, Fatsa and Ayancık were also used at times when the number of immigrants increased. It can be understood that when the immigrants were waiting at the harbours they arrived to be transported to their destinations, they had to face great difficulties because of various factors with malnutrition and epidemic being the main ones, and great numbers died.

Keywords; Black Sea Harbors, Epidemic, Migration, Consignment, Settlement

* Bu çalışma, 29.Nisan-01 Mayıs 2015 tarihinde Fatsa/Ordu'da gerçekleştirilen Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII.Karadeniz Limanları, sempozyumunda tebliğ edilmiştir.

** Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Gsm: 0553 213 13 13,e- mail: demirtasm@gmail.com

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletini doğrudan doğruya etkileyen önemli siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Gerek Rusya'da meydana gelen iç olayları, gerekse Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen savaşları bu çerçevede ele almak mümkündür. 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyeti büyük oranda sona ermiş, yalnızca merkezi Batum olan Acaristan Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Bunun sonucunda halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan Kafkasya, Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Bu tarihten itibaren gerek Rusya'ya karşı gerçekleşen ayaklanmalar veya direnişler, gerekse Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar sebebiyle söz konusu bölgeden Osmanlı topraklarına doğru kitlesel göçler meydana gelmiştir (Demirtaş, 2011:18).

Bu çerçevede Kırım Savaşı, Şeyh Şamil Olayı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlı ülkesini bir bütün olarak etkileyen önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlı Devleti bir taraftan savaş dolayısıyla Rusya ile uğraşırken, diğer taraftan gelen göçmenlerin sevk ve iskânlarını sağlamaya gayret etmiştir. Bu arada söz konusu işlemler tamamlanmaya ve kalıcı iskân bölgelerine ulaşmaya kadar göçmenlerin, ciddi sıkıntılarla adeta boğuşmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Gelen göçmenlerin önemli bir kısmı deniz yolunu tercih ettiklerinden, çoğunlukla Karadeniz'in iskele ve limanlarına çıkmaktaydılar. Osmanlı Devleti, söz konusu yerlere gelen göçmenlerin sıkıntılarını ortadan kaldırmak için çeşitli tedbirler alarak uygulamıştır. Gelen göçmenlerin Karadeniz'in iskele ve limanlarına güvenli bir şekilde ulaşmalarını temin etmeye yönelik tedbirlerin başında, onların ulaşımını sağlayacak güvenli deniz araçlarını hazırlamak gelmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu iskelelerde ve limanlarda kaldıkları süre boyunca ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan çalışmalar da oldukça önemlidir. Nihayet göçmenler buralardan güvenli bir şekilde kalıcı iskân bölgelerine ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken göçmenlerin karşılaştıkları sıkıntıların tamamen ortadan kaldırılamadığı dikkati çeken konuların başında gelmiştir.

Kırım Savaşı bu yönüyle büyük felaketleri içinde barındıran bir savaş olmuştur. Bu savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında kitlesel göçler meydana gelmiş, Rusya'dan Osmanlı memleketine doğru kalabalık bir nüfus göç ederek Osmanlı şehirlerine yığılmıştır. Deniz yolunu kullanarak gelen göçmen nüfusun önemli bir

kısmı Karadeniz iskelelerine ve limanlarına çıkarılarak buralarda geçici bir surette, bir bölümü ise kalıcı olarak iskân edilmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen başka bir göç dalgası da Şeyh Şamil Hareketinin sona ermesi ile Rusların Müslüman halka yaptığı baskı ve nihayet meydana gelen büyük kitlesel göçlerdir. Benzer durumlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası yıllarda da yaşanmıştır.

Göçmenlerin Sevk Ve İskânlarında Karadeniz Limanlarının Önemi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında göç olaylarına etkileri bakımından en önemli olaylardan biri Kırım Savaşı'dır. Bu savaşla bağlantılı olarak meydana gelen kitlesel göçlerin önemli bir sebebi, Rusların uyguladığı şiddet yöntemleriydi. İnsanların bir kısmı yerinden ayrılmak istemediğinden Rusların şiddetine maruz kalmış ve ailece imha edilmiş, kurtulabilenler ise Karadeniz sahillerine yığılmışlardı. Kendi topraklarından Osmanlı memleketine deniz yoluyla gelmek durumunda kalan göçmenlerin taşınmasında devlete ait gemilerin yanı sıra Ruslara ait gemiler ile tüccar gemilerinden de yararlanılmıştır. Gelen göçmenler kalıcı iskân bölgelerine gönderilmeden önce çeşitli Karadeniz iskele ve limanlarına çıkarılmaktaydılar. Anadolu'ya gönderilmeleri planlanan göçmenler, başta Trabzon olmak üzere Samsun, Sinop ve İnebolu gibi iskelelere çıkarılmaktaydılar (İpek, 2006: 19; BOA. MKT. 1324/47; BOA. Y. A. HUS. 175/112). Göçmen sayısında ciddi artışlar meydana geldiği dönemlerde başka iskelelere de ihtiyaç duyulmaktaydı. Böyle zamanlarda, yukarıda sayılan iskelelerle birlikte Giresun, Batum, Akçaabat, Fatsa ve Ayancık iskelelerinden de yararlanma yoluna gidilmiştir (Demirtaş, 2011: 19). Kırım Savaşı sonrasında göçmen sayısında artış meydana gelmiş, gelen göçmenler bu iskelelerden Bursa Şirketi ve diğer bazı şirketlere ait gemilerle İstanbul'a, oradan da iskân bölgelerine sevk edilmişlerdi (İpek, 2006: 41). Bunun yanında Karadeniz sahillerinde geçimlerini temin etmek üzere çalışan çok sayıda balıkçı ve denizci, bir kısmı para kazanmak maksadıyla da olsa, taka ve sandallarıyla göçmen taşıyarak nakliyat işinde görev almışlardı (Habiçoğlu, 1993: 76, 77).

Karadeniz'in liman şehirleri, göçmenlerin daha çok geçici olarak barındırıldıkları intikal bölgeleriydi. Buna rağmen bu şehirler zaman zaman kalıcı iskân mekânları olarak da kullanılmışlardır. Bu şehirlerden biri olan Samsun (Canik

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI MEMLEKETİNE GELEN GÖÇMENLERİN
SEVK VE İSKÂNLARINDA KARADENİZ LİMANLARININ ÖNEMİ VE GÖÇMENLERİN YAŞADIKLARI SIKINTILAR

Sancağı) göçmenler açısından büyük bir öneme sahip olmuş, gelen göçmenlerin bir kısmı geçici surette, bir kısmı ise kalıcı olarak Samsun'da iskân edilmişlerdir. Samsun şehri aynı zamanda bir geçiş bölgesi görevi de görmüştür. Osmanlı memleketine gelip bir süre sonra kendi vatanlarına dönmek isteyen göçmenler de Samsun'da kısa süreliğine barındıktan sonra memleketlerine dönmeye çalışmışlardır (Gurulkan vd., 2012: 362, 363). Buna benzer bir durum da, akrabalarının buldukları yerlere gitmek isteyen göçmenler için gündeme gelmekteydi. Bu durumda olanlar bir süre Samsun'da barındırıldıktan sonra söz konusu yerlere gönderilmekteydiler. Bu çerçevede Rumeli'deki akrabalarının yanına gitmeleri kararlaştırılan Kırımlı göçmenlerin öncelikle Samsun'da misafir edildikleri, şartların elverişli hale gelmesinden sonra sevkiatealarının gerçekleştirildiği görülmektedir (BOA. A. MKT. MHM. 92/37). Karadeniz'in önemli liman kenti Samsun, aynı zamanda ciddi bir intikal bölgesiydi. İntikal bölgelerine gelen göçmenlerin, sevk edilinceye kadar geçici bir iskâna tabi tutulmaları, bu esnada barındırılmaları ve beslenmeleri ile giyim ve ısınma başta olmak üzere diğer ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu bakımından da Samsun ciddi bir rol oynamıştır (BOA. A. MKT. MHM. 92/37). Bu kapsamda Batum'dan gelen bir göçmen kafilesinin Şam'a gönderilmesi kararlaştırılmışken, bir süre burada barındırıldıkları görülmektedir (BOA. DH. MKT. 1454/86).

Karadeniz'in liman kentleri ve bu kentlerin civarındaki yerler, ihtiyaç duyulması halinde kalıcı iskân faaliyetleri için de kullanılmıştır. Bu konuya örnek teşkil edebilecek önemli bir gelişme 1860 tarihinde gerçekleşmiş, gemilerle gelerek Canik Sancağına ulaşan 3.000'den fazla göçmen, kabileler halinde Canik merkez, Akçay, Terme ve Havza yörelerinde iskân edilmişlerdi. Göçmenlerin bir kısmını teşkil eden Kırım Tatarları, yerleştirildikleri yerlerin dağlık ve engebeli olması sebebiyle, Çarşamba ve Terme hattındaki yerlerine uyum sağlayamamışlar ve daha sonra Ladik taraflarında Akpınar Dağı'nın eteklerinde iskân edilmişlerdir. Yine Kılıçdere, Kurupelit, Dereköy, Derbend ve Kumcağız, göçmen yerleştirilen bölgeler arasında yer almıştır (Yolalıcı, 1998: 29).

Karadeniz'in kıyı kentleri bir bütün olarak göçmenlerin mağduriyetinin ortadan kaldırılmasında hemen her zaman büyük bir önemi haiz olmuştur. 2 Aralık 1860 tarihinde 759 kişiden meydana gelen Çeçen ve Kabartay göçmen grubu Sivas'a

yerleştirilmek üzere deniz yoluyla Samsun'a gelmiş, ancak Sivas'ta iskân edilebilecekleri yer kalmadığından, göçmenler *nâ-çar* duruma düşmüşlerdi. Bunun üzerine göçmenlerin Canik Sancağı ve havalisine *mehmâ-emken* (olabildiğince) yerleştirilmeleri kararlaştırılarak, çaresizlikleri ortadan kaldırılmıştır (Gurulkan vd., 2012: 310, 311). 1861 kışında kendilerine tahsis edilmiş bulunan kalıcı iskân bölgelerine gönderilemeyen göçmenler, Canik Sancağında misafir edilmişlerdi (Saydam, 1997: 131). Gelen göçmenlerin tamamı kalıcı iskân bölgelerine gönderilemediğinden, kış mevsiminde mağduriyetlerinin önüne geçmek üzere göçmenlerin bir bölümü Karadeniz kıyılarındaki liman şehirlerinde misafir olarak barındırılmışlardır (Demirtaş, 2009: 221).

Şiddetli kış günlerinde Osmanlı memleketine gelen göçmenler için Karadeniz liman şehirleri ilk sığınma yerleri olarak fonksiyon icra etmekteydi. Bu yönüyle Trabzon Limanı ve Trabzon şehri bir bütün olarak büyük bir öneme sahip olmuştur. Kırım Savaşı'ndan yıllar sonra bile gelen göçmenlerin kalıcı veya geçici surette yerleştirildiği şehirlerden biri Trabzon'du. 1861 tarihi itibarıyla Osmanlı memleketine gelerek çeşitli yerlere yerleştirilen göçmenlerin sayısının yer aldığı bir cetvelde, Trabzon'da da yedi hanenin iskân edildiği bilgisi yer almaktadır (Demirtaş, 2009: 222). Yine aynı dönemde Çerkes, Nogay ve sair kabilelerden 700 ve 600 kişilik iki kabile Trabzon'a gelmiş, Trabzon Meclisi ile Muhacirin Komisyonu arasında yapılan yazışmalar sonuçlanıncaya kadar bu göçmenlerin Trabzon'da tutulmaları, daha sonra havası nispeten yumuşak olan Diyarbakir ve Urfa'ya gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA. A. MKT. NZD. 381/55).

Kırım Savaşı'nın sona ermesinden bir süre sonra nüfus üzerinde büyük bir tahribat yapan olay, Şeyh Şamil'in Ruslara karşı yürüttüğü mücadelenin 1859'da sona ermesidir. Bu tarihten sonra Rusların Müslüman halka karşı uyguladığı baskı yöntemleri ve iskân ettirme politikaları yüzünden göç olaylarında bir atış meydana gelmiş, bölge halkı Osmanlı topraklarına doğru bir kez daha harekete geçmiştir. Nitekim bu söz konusu politikaya karşı direnen kabile mensuplarından 50.000 kişilik gurup Osmanlı memleketine göç etmek istemiş, bunun 5.000 kadarı Osmanlı hükümetinin kararını beklemeden Trabzon'a gelmişti (İpek, 2006: 39, 40).

Kırım Savaşı ve Şeyh Şamil Harekâtından yıllar sonra bile Karadeniz limanlarına göçmen akını devam etmiştir. 1864 başlarında Trabzon'da toplanmış bulunan 116,100 kişilik göçmen grubu çeşitli yerlere geçici surette yerleştirilmişlerdi. Bu dönemde Samsun'a yerleştirilen göçmen sayısı 70 bin kişi olmuştur (Saydam, 1997: 138). Seraskeri'ye gönderilen 1867 tarihli bir emirde ise, Abaza kabilesinden çok sayıda kişinin göç edeceği, bu sebeple kendilerine Trabzon, Sinop ve Canik'in merkez olarak tahsis edilmesi, göç esnasında çeşitli zorluklar sebebiyle göçmenlerin arasında meydana gelebilecek hastalıkların tedavisi için *hıfz-ı sıhha* müessesesinin ve ehliyetli hekimlerin hazır tutulması istenmişti (BOA. A. MKT. MHM. 380/57).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle göç etmek zorunda kalanların da Karadeniz kıyılarındaki yerleşim birimlerinden önemli oranda yararlandıkları görülmektedir. Bu yerlerden biri olan Canik Sancağı, daha önceki göç olaylarında olduğu gibi bu savaş sonrasında da büyük bir göçmen hareketliliğine sahne olmuştur. Gelen göçmenlerin bir kısmı Canik Sancağı dâhilinde iskân edilmekteydiler. 1877 yılı sonlarında Sohum'dan Trabzon'a gelen 50 bin kişilik göçmenin çoğu Çarşamba ve Bafra ovalarına yerleştirilmişlerdi (İpek, 1994: 202). 1878 yılı başlarında Varna'dan Samsun'a sevk edilen Çerkes ve Tatarlardan meydana gelen göçmen sayısı 35 bini bulmuştur. Dolayısıyla göçmenlerin tamamının iyi şartlara sahip olmaları mümkün olmamıştır. Bu sebeple Varna'dan gelen kalabalık Çerkes göçmen grubu Samsun iskelesine çıkarılmış ve şehirdeki camilere ve hanlara yerleştirilmişti (İpek, 1994: 202). Konuya dair bir vesikada, Rusya'nın baskıları sonucu *celây-ı vatan* eden Çerkes muhacirlerin kalıcı iskân bölgelerine nakilleri gerçekleşinceye kadar Samsun'da barındırılmalarına ve bu süre zarfında bütün ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verildiği bilgisi yer almaktadır (BOA. DH. MKT. 1563/80). Benzer biri durum Batum'dan gelen göçmenler için geçerli olmuştu. Samsun'da bir süre barındırılan Batum göçmenlerinin kalıcı iskân bölgesi durumundaki Şam'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA. DH. MKT. 1454/86). İngiltere'nin Samsun Konsolos Ajansı Doulet'ten, Trabzon Viskonsolosu Biliotti'ye yazılan raporda, Samsun'a gelen 17.000 Bulgaristan göçmeninin 15.000'inin Merzifon, Çorum ve Ankara taraflarına gönderilmelerinin kararlaştırıldığı bilgisine yer verilmiştir (Şimşir, 1989: 628).

Göçmenlerin uyum sağlayabileceği iklim özellikleri göz önünde bulundurulmaktaydı. Bu çerçevede Samsun, Kuban göçmenleri için oldukça uygun bir yerdi. Nitekim Bingazi'ye gönderilmeleri düşünülen Kuban göçmenlerinin, iklime uyum sağlayamayacakları düşünüldüğünden, kendileri için daha elverişli olan Sivas, Sinop ve Samsun'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (Gurulkan vd., 2012: 464-476). Yine 2 Ağustos 1878 tarihli bir iradede, İstanbul, Selanik ve Varna iskelelerinde bulunan Çerkes, Tatar, Nogay ve Sohum göçmenlerinin Karadeniz'in liman şehirlerine gönderilerek iskân edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir (Gurulkan vd., 2012: 103, 105).

Karadeniz limanlarına göçmen akını, 93 Harbi'nin bitiminden sonraki yıllara kadar devam etmiştir. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'dan göç ederek Sinop'a gelen 150 kişilik Çerkes göçmeninin Mamüretülaziz ve Sivas vilayetlerine gönderilerek iskân edilmeleri kararlaştırılmış, ancak kendileri Sinop'ta bulunan akrabalarının yanına yerleşmek istediklerinden bu talepleri Muhacirin Komisyonu aracılığıyla hükümete iletilmiştir (BOA. DH. MKT. 1464/103).

Karadeniz liman ve iskelelerine gelen göçmenlerin tamamına yakını geçici veya kalıcı bir surette ve olabildiğince hızlı bir şekilde yerleştirilmeye çalışılmaktaydı. Gelen göçmenlerin, kendileri için ayrılmış bulunan yerlere sevk edilmelerinde oldukça titiz davranıldığı anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen bütün işlemlerin bitirilmesi zaman almaktaydı. Konuyla ilgili bir cetvelde, savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra Osmanlı memleketine gelen ve yerleştirilen nüfusun sayısı verilmektedir. Buna göre toplam 694.067 kişilik nüfusun 15.000'inin Samsun ve Trabzon vilayetlerine yerleştirildiği kaydı mevcuttur (BOA. Y. PRK. KOM. 2/124). 25 Eylül 1879 tarihli bir kayıta, 338.000 kişilik bir göçmen gurubunun daha geldiği, bunların 275.000'inin Anadolu'ya yerleştirildiği bilgisi yer almaktadır. Bunların 1.363 kişilik kısmı Canik Mutasarrıflığına yerleştirilmişti (BOA. Y. A. HUS. 162/43). 1880 yılında toplam 34.877 kişilik bir göçmen kitlesi Samsun'a gelmiş, bunların 6.538'i buraya yerleştirilmişlerdir (Öz, 2009: 85).

1885 tarihli bir jurnalde ise Osmanlı memleketine çeşitli yerlerden gelen toplam 2.807 haneden ve 13.365 kişiden meydana gelen nüfusun yerleştirilmek üzere sevk edildikleri yerlerin bilgisine yer verilmektedir. Buna göre 91 kişiden meydana

gelen 18 hane Trabzon Vilayetine sevk edilmişti (BOA. Y. A. HUS. 201/61). Rusya'nın işgal ettiği topraklardan yıllar boyu devam eden göçler neticesinde Osmanlı memleketine yüz binlerce insan gelip yerleşmişken, 1893 tarihi itibarıyla hala sevk edilmeyi ve yerleştirilmeyi bekleyen göçmenler olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre yıllar boyu devam eden göçler sonucunda Karadeniz'in önemli liman şehri olan Trabzon'a sevk edilen göçmen sayısı 35.260 kişi (10.074 hane), yerleştirilen göçmen sayısı 35.189 kişi (10.041 hane), iskân edilmeyi bekleyen 71 kişi (33 hane) idi (BOA. Y. A. HUS-277/136).

Görüldüğü gibi gelen göçmenlerin büyük bir bölümü iskân edilmişken kalan az sayıda kişinin de iskân edilmesi için de çalışmalar devam etmekteydi. Cetvelin devamına düşülen kayıta, bazı göçmenlerin *tûl-i müddet* (uzun süre) iskân edilememesinin padişahın rızasına muvafık olamayacağı, bu sebeple kalan göçmenlerin de *seri'an* iskân edilmelerinin emredildiği belirtilmektedir (BOA. Y. A. HUS. 277/136).

Göçmenlerin Yaşadıkları Sıkıntılar

Memleketlerinden ayrılan göçmenlerin karşılaştıkları ilk sıkıntı, kendilerini güvenli bölgelere ulaştıracak nakil araçlarının temini aşamasında gündeme gelmiştir. Deniz yolunu tercih etmek zorunda kalan göçmenler, kendilerini taşıyacak deniz araçlarını uzun süre beklemek zorunda kalmaktaydılar (Demirtaş, 2013: 108). Öyle ki, göçmenler *burada tahayyülü bile vicdanları titreten bin bir çeşit ıstırap ve fecaat içinde aç ve açık, aylarca gemi beklemek mecburiyetinde kalmışlardı* (Berkok, 1958: 528). Deniz araçları temin edildikten sonraki süreçte yer darlığı gibi başka sıkıntılar meydana gelmekteydi. Mesela Rus yönetimi altındaki limanlardan nakledilen Çerkes göçmenler gemilere adeta istif edilerek taşınmaktaydılar (McCarthy, 1998. 38, 39).

Göçmenlerin karşı karşıya kaldığı ciddi bir sorun da deniz kazaları idi. Deniz kazalarının önemli bir bölümü, sevkatta kullanılan araçların elverişli olmamasından kaynaklanmaktaydı. Karadeniz sahillerinde faaliyet gösteren denizci ve balıkçıların, göçmen sevkياتında kullandıkları sandal ve takalar hem küçük hem de kapasitelerinin üzerinde yolcu almaktaydılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bu tür deniz araçlarıyla göçmen taşınmasını yasaklamak zorunda kalmıştı (Demirtaş, 2011: 20).

Alınan tedbirlere rağmen deniz kazalarında hayatını kaybeden çok sayıda göçmen olmuştur. 1863 kışından 1865 ilkbaharına kadarki dönemde deniz kazaları sonucu boğulan göçmen sayısı binlerle ifade edilmektedir (Cuthell ve Cameron, 2005:191). Bu dönemde meydana gelen ölümlerin diğer önemli sebepleri arasında, kötü beslenme ve salgın hastalıklar ilk sıralarda gelmekteydi. Daha ilk uğranılan Osmanlı limanı olan Trabzon'da çiçek, tifüs ve iskorbüt gibi hastalıklardan büyük sayılarda göçmen hayatını kaybetmişti (McCarthy, 1998. 38, 39). Denilebilir ki, bu dönemde Kafkasya topraklarından Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin önemli bir kısmı, nüfuslarının yaklaşık % 25'i deniz kazaları, kötü beslenme ve salgın hastalıklar sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Yıldız, 2006: 16).

1854 tarihinde Trabzon'da günde ortalama 200-300 kişinin hayatını kaybettiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Öyle ki bunların bir kısmı kaydedilirken bir kısmı kayıtlara geçmeden defnedilmekteydi (Saydam, 1997: 91). Samsun'da da durum benzerdi. 1864-1865 yılları arasında bu şehirde ölüm ortalaması günde 120-150 kişiydi ki, bu da senelik ölüm ortalamasının yaklaşık olarak 50.000 kişi olduğu anlamına gelmekteydi. Göçmenlerin yoğun olarak geldikleri liman kentlerinden olan Trabzon'da 1865 yılı sonu itibariyle toplam ölüm rakamı 53.000 kişiyi bulmuştu (Karpat, 2003: 112). Gelen göçmenlerin memleketlerine bakıldığında, en kalabalık kitleyi Çerkeslerin meydana getirdiği görülmektedir. Bu göçmen kitlesinden çok azının kalıcı iskân bölgelerine ulaştığı, geriye kalanların ise bekleme kamplarında, iskelelerde ve yollarda çeşitli nedenlerle öldüğü, resmi Rus memurlarının Petersburg'a gönderdikleri raporlarda karşımıza çıkmaktadır (Bala, 1997: 384). Yine İngiliz Konsolos Vekili R. H. Lang da raporunda, Kırım Savaşı'ndan sonra Çerkeslerden 2.718 kişilik bir göçmen kafilesi Kıbrıs'a gitmek üzere Samsun İskelesi'nde gemiye bindirildiğini, bunlardan 202'sinin Samsun ile İstanbul arasında hayatını kaybettiğini, 528 kişinin ise İstanbul'da gemiden inmek zorunda kaldığını belirtmektedir (McCarthy, 1998. 39).

Göçmenlerin karşılaştıkları sıkıntılardan biri de şiddetli kış mevsimleriydi. 1861 tarihli bir belgede, Çerkes ve Nogaylar ile birlikte başka bazı kabilelerden de, kış mevsiminde yurdunu terk etmek mecburiyetinde kaldıkları, bunlardan iki grubun Trabzon'a geldiği, 10 bin kişilik bir grubun da yolda olduğunun haber alındığı

belirtildikten sonra, göçmenlerin arasında *sıbyan ve zuafâ* kişilerin de bulunduğu dile getirilmekte, bunların çadırlarda barınabilmelerinin mümkün olmadığı değerlendirildiğinden, uygun yerlerle sevklerinin yapılmasının, Muhacirin Komisyonu tarafından kararlaştırıldığı ifade edilmektedir (BOA. A. MKT. NZD. 381/55). Göçmenler için ciddi bir sıkıntı da, yaygın olmamakla birlikte yetkililerin ihmali olmuştur. Osmanlı Devleti, gerek merkezde gerekse taşrada göçmen işleriyle uğraşmak üzere memurlar tayin etmekte, onlara ücret ve harcırah ödemekteydi (BOA. DH. MKT. 1454/86). Buna rağmen zaman zaman bu memurların veya mahalli idarecilerin ihmallerinden kaynaklanan bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlara verilebilecek örneklerden biri, göçmenlerin durumu hakkında bilgi sahibi olan bir şahsın şikâyetleri üzerine, hükümetin müdahale etmesine dair bir kayıta geçen bilgilerdir. Buna göre, Rusya'ya bırakılan Acaralar ve Livane kazalarından, Trabzon ve Sivas vilayetleri ile Canik Sancağı'na gelen 20 bin kişiden meydana gelen göçmen gurubu, uzunca bir süre buralarda kalmış, mahalli idarecilerin kayıtsızlıkları yüzünden iskân işlemleri geciktirilmişti (BOA. YEE. 44/129 ve BOA. DH. MKT. 1454/86). 1864 tarihinde Trabzon, Sinop ve Samsun'a yerleştirilmiş bulunan göçmenlerin elbise ihtiyaçları tam olarak karşılanamadığı için askeri depolarda bulunan eski ve kullanılmayan elbise ve ayakkabılar kendilerine verilerek mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır (Gurulkan vd., 2012: 82, 83).

Göçmenlerin karşılaştıkları önemli sorunlardan biri de, geçim sıkıntısı ve bunun bir sonucu olarak baş vurdukları gayri meşru kazanç yolları idi. Özellikle dönem dönem hırsızlık olaylarının yaygınlık kazandığı görülmektedir ki, yalnız Canik Sancağı'nda göçmenler tarafından çalınan at, öküz ve davarların sayısı 25.000'e varmıştı (Karal, 1995: 278). Ortaya çıkan bu ürkütücü tablo karşısında hükümetin bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Bu kapsamda, göçmenlerin silahla dolaşmamaları, kabile üyelerinin hırsızlık, yağmacılık gibi yollara tevessül etmeyeceklerine dair, ileri gelen kabile beylerinden birini kefil göstermelerinin zorunlu hale getirilmesi, yine de suç işlendiğinde muhataplarına hapis ve sürgün cezalarının uygulanmasının kararlaştırılması gibi tedbirler alınmıştır (Saydam, 1997: 193).

Göçmenlerin yaşadıkları sıkıntılar konusunda dikkati çeken bir husus, şikâyetlerden bazılarının asılsız çıkmasıydı. Şikâyetler gündeme geldiğinde gerekli

araştırmalar yapılarak konu açıklığı kavuşturulmaya çalışıldı (BOA. DH. MKT. 1329/119). Bazı durumlarda gündeme gelen şikâyetlerin gerçeği yansıtmadığı, yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Trabzon'a gelen bir göçmen grubunun sefalete düştüğü yolunda şikâyetler ve ihbarlar yapılmış, yapılan araştırmalardan sonra ihbarın doğru olmadığı anlaşılmış ve iddia *red ve tekzip* edilmişti (BOA. DH. MKT. 1334/99).

Sonuç:

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı memleketini ciddi boyutlarda etkileyen nüfus hareketlerinin meydana geldiği görülmektedir. Bu çerçevede Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı gibi iki büyük savaş sebebiyle meydana gelen kitlesel göçler ile Şeyh Şamil'in Ruslara karşı başlatmış olduğu direnişin sona ermesiyle baş gösteren göçleri ele almak mümkündür. Söz konusu olaylar sebebiyle Osmanlı topraklarına yüz binlerle ifade edilebilecek göçmen gelmiştir. Göçmenlerin bir kısmı deniz yolunu tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu aşamada Karadeniz sahillerindeki başta Trabzon, Samsun, Sinop olmak üzere Osmanlı liman kentleri göçmenlerin sığındığı yerler olmuştur. Gelen göçmenlerin bazıları bu yerlerden geçici surette yararlanmışken, bazıları kalıcı surette iskân edilmişlerdir. Dolayısıyla Karadeniz Liman şehirleri göçmenlerin sevk ve iskânlarında büyük bir fonksiyon icra etmişlerdir.

Göçmenlerin, memleketlerinden ayrıldıkları dönemde karşılaştıkları ilk sıkıntı, kendilerini Osmanlı topraklarına ulaştıracak güvenli deniz araçlarının yetersizliği olmuştur. Bu sırada Rusların ve Osmanlı devletinin temin ettiği araçların yanı sıra bazı şirketlere veya şahıslara ait araçlardan da yararlanılmıştır. Bu araçların, yolcu taşımaya tam anlamıyla uygun olmamaları dolayısıyla meydana gelen deniz kazaları göçmenler için büyük bir felaket olmuştur. Bunun yanında salgın hastalıklar, kötü beslenme gibi nedenlerle meydana gelen kitlesel ölümler de göçmenlerin mağduriyetini daha da arttıran etkenler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, gelen büyük göçmen kitlesini sevk ve iskân etmek için gösterdiği büyük gayret ve aldığı tedbirler onların karşılaşılabileceği daha büyük felaketleri en aza indirmiş olmakla birlikte göçmenliğin tabiatı gereği sıkıntıların tamamen ortadan kalkması mümkün olmamıştır.

Kaynaklar

- BOA. A. MKT. MHM.* (1856): 92/37.
- BOA. A. MKT. MHM.* (1867): 380/57.
- BOA. A. MKT. NZD.* (1861): 381/55.
- BOA. DH. MKT.* (1881): 1334/99.
- BOA. DH. MKT.* (1887): 1392/119.
- BOA. DH. MKT.* (1887):1454/86
- BOA. DH. MKT.* (1887): 1464/103.
- BOA. DH. MKT.* (1888): 1563/80.
- BOA. MKT.* (1875): 1324/47.
- BOA. Y. A. HUS.* (1879): 162/43.
- BOA. Y. A. HUS.*(1883): 175/112.
- BOA. Y. A. HUS.* (1887): 201/61.
- BOA. Y. A. HUS.* (1893): 277/136.
- BOA. Y. PRK. KOM.* (1878): 2/124.
- BOA. YEE.* (1880): 44/129.
- Bala, M. Kırım. (1997). Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt VI. s. 384). Eskişehir: İslam Ansiklopedisi.
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Cuthell, JR. Cameron, D. (2005) *The muhacirin Komisyonu: An Agent in the transformation of Ottoman Anatolia 1860-1866*. Dissertation Colombia: Colombia University.
- Demirtaş, M. (2009). Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41). 215-238.
- Demirtaş, M. (2011). Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları, *Bilig-Bahar* (57). (17-44).
- Demirtaş, M. (2013). Kırım Savaşı Sonrası Göçmenlerin Sevk ve İskânları Esnasında Yaşadıkları Sıkıntılar ve Alınan Tedbirler, Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe (Ed.), *Balkanlar ve Göç Kongresi Bildiri Kitabı*, (ss. 107-122), Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*. İstanbul: Nart.

- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. İstanbul: Serander.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*. C. 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARPAT, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Bahar Tırnakçı (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mccarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün (Death and Exile) Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, Bilge Umar (Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri-I, II*, (2012). Yay. Haz. Kemal Gurulcan vd. İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.
- Öz, M. (2009) "Samsun", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde Cilt 36*, s. 85) İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız, M. (2006). *Dünden Bugüne Kafkasya*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Yolalıcı, M. E. (1998). *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.